

GRUPURI POLITICE ȘI INFLUENȚA LOR ASUPRA EXPANSIUNII ROMANE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI IV A.CHR. ȘI PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI III A.CHR.

Decebal Nedu

Abstract: During the 4th century B.C., the struggle between the plebeians and the patricians gave an opportunity to many new people to involve in the public life of Rome. As a consequence of the increase in number of the political class, the competition for getting offices and military commandments became kindled. A successful political career highly depended on the number and the influence of the supporters. During the second half of the 4th century B.C. and the first decades of the 3rd century B.C., we can notice several political groups gathered around the remarkable public personalities of Rome: Q. Publilius Philo, App. Claudius Caecus, Q. Fabius Maximus and P. Decius Mus, M'. Curius Dentatus and Q. Fabricius Luscinius. The alliances formed around these personalities aimed at obtaining offices and public prestige. The literary tradition does not allow us to say that each of these groups wanted to direct the Roman expansion towards a particular region of the Italic peninsula. Although many modern studies attempted to demonstrate a long-term and a precise foreign orientation for each Roman political group, most of the reconstructions are arbitrary or speculative.

Key words: Rome, Q. Publilius Philo, App. Claudius Caecus, Q. Fabius Maximus, P. Decius Mus, M'. Curius Dentatus, Q. Fabricius Luscinius

Cuvinte cheie: Roma, Q. Publilius Philo, App. Claudius Caecus, Q. Fabius Maximus, P. Decius Mus, M'. Curius Dentatus, Q. Fabricius Luscinius

În secolul IV a.Chr., conflictul pentru egalizarea stărilor a consacrat accesul membrilor elitei plebeene la cele mai importante funcții ale statului roman. Quaestura a devenit accesibilă plebei în 409 a.Chr., consulatul în 367 a.Chr., prin legile Licinio-Sextiene, iar calea spre funcția de praetor a fost deschisă pentru plebei în 339/338 a.Chr.¹. Pătrunderea reprezentanților familiilor plebeene în magistraturi a permis intrarea acestora în senat în număr din ce în ce mai mare, la cumpăna veacurilor IV-III a.Chr., fapt care a generat accelerarea competiției între membrii elitei politice romane pentru ocuparea funcțiilor publice și exercitarea comandamentelor militare. Liderii plebei implicați în organismele politice ale Romei Republicane nu au intrat în viața publică încercând aplicarea unor programe de reformă revoluționare, miza fundamentală a luptelor care i-au opus patriciatului fiind accesul la senat și magistraturi.

În momentul când dezideratul a fost atins, metavalorile patriciatului roman au fost însușite de reprezentanții categoriilor plebeene din viața publică. Foarte rapid, *gloria*, *dignitas*, sau, în ansamblu, *virtus*, au devenit, la nivel ideologic, repere și ținte ale noilor politicieni de origine plebeeană, care doreau să-și înobileze familiile și să lase urmașilor dovezi ale unei conduite exemplare puse în slujba patriei².

Pe acest fundal, componența clasei politice romane, în majoritate patriciană în debutul secolului IV a.Chr., s-a diversificat la sfârșitul veacului și începutul celui următor. Exclusivismul patriciatului s-a manifestat în forme tot mai șterse, în timp ce, în viața publică,

¹ Vezi, despre lupta plebeilor pentru accesul la magistraturi, Mommsen 1987, 148 *sqq.*; Homo 1927, 39 *sqq.*; Alföldy 1971, 12 *sqq.*; Cornell 1995, 242-292, 327-344; Lintott 1999, 27-39.

² Lintott 1999, 164 *sqq.*

s-a conturat o nobileme patriciano-plebeeană, în cadrul căreia grupurile s-au structurat în funcție de interese și mai puțin pe baza originii. Persoanele implicate în formularea deciziilor au înregistrat însă o creștere numerică, iar accelerarea competiției s-a realizat în consecința lărgirii grupului³. Noul context a făcut ca dezbaterile care implicau soarta statului să capete o amplitudine deosebită iar pentru impunerea unei opinii sau direcții de acțiune individul nu mai putea acționa, cu șanse reale de succes, fără susținerea unui grup numeros și influent. Alianțele politice au fost, cu certitudine, un factor important, cu impact major în activitatea senatului, la sfârșitul secolului IV a.Chr. și primele decenii ale veacului III a.Chr.

Reconstituirea compoziției acestor grupuri rămâne însă problematică datorită tradiției literare precare. Titus Livius a descris marile etape din lupta plebei pentru accesul la viața politică dar nu oferă o panoramă satisfăcătoare a relațiilor stabilite între persoanele influente implicate în acest proces. Pentru sfârșitul secolului IV a.Chr., regăsim în *Ab urbe condita* detaliile, mai mult sau mai puțin reale, ale campaniilor militare efectuate de romani în Italia, dar stabilirea legăturilor între magistrații care le-au condus este o misiune dificilă rămasă în sarcina cercetătorilor moderni. În general, viziunea politică a lui Titus Livius asupra ultimei faze din expansiunea Romei în peninsula italică este una compactă, atribuind senatului, în totalitatea sa, responsabilitatea deciziilor de politică externă.

Aproape cu un secol în urmă, Fr. Münzer a încercat să descifreze relațiile din spatele aspectelor publice ale activității politice la Roma. Înzestrat cu o admirabilă tehnică a detaliului, învățatul german a pornit însă de la importanța covârșitoare pe care a crezut că au deținut-o marile familii în viața politică romană, văzute ca unități indisolubile ale cadrului citadin.

Premisa este riscantă și, de multe ori, l-a înșelat pe cercetător în conturarea unor grupuri care au acționat convergent doar pe baza unui spirit de clan sau datorită unor legături matrimoniale care conectau anumite familii⁴. În perioada aflată în centrul analizei noastre, marea familie tradițională nu mai beneficia de coeziunea ancestrală iar diversele ramuri desprinse mai conservau, doar la nivel mental și pentru prestigiu, ideea unui trunchi comun cu rădăcini adânci în istoria Romei. Mai mult, acesta pare a fi doar cazul familiilor patriciene, care își alimentau prestigiul cu faptele antecesorilor. Pentru plebeii din senat, o asemenea tradiție glorioasă a clanului era greu de găsit, deoarece ei au pătruns în viața publică pregnant după jumătatea secolului IV a.Chr. În aceste condiții, noii politicieni s-au manifestat ca individualități, fără a fi ridicați și susținuți în ochii cetățenilor de faptele unor familii cu notorietate.

Metoda cu cele mai mari șanse de a crea un tablou coerent al „politicii de grup” de la Roma, la cumpăna secolelor IV-III a.Chr., a fost indicată, în opinia noastră, de F. Càssola. Într-o lucrare dedicată alianțelor din senatul roman, pentru perioada amintită, istoricul italian a procedat în primul rând la identificarea personajelor implicate în evenimentele majore, apoi, într-o a doua etapă, a încercat gruparea, în jurul acestor indivizi exponențiali, a celor care apar în texte ca posibili susținători sau au lăsat impresia că împărtășeau aceleași interese.

Figura lui Q. Publilius Philo apare frecvent în evoluția internă a Romei și în politica externă a cetății după anul 340 a.Chr. Conform tradiției scrise, Philo a fost primul dintre plebeii care a urcat la praetură, în 336 a.Chr. El a fost, de asemenea, dictator în 339 a.Chr., consul în 327 a.Chr., 320 a.Chr. și 315 a.Chr. După mandatul consular din 327 a.Chr., Publilius Philo a

³ Badian 1968, 12; Harris 1979, 29; Harris 1990, 504-505; De Martino 1973, 138 *sqq.*

⁴ Münzer 1999, 37 *sqq.*

obținut prima prorogare a unei magistraturi din istoria Romei, fiind autorizat să-și mențină comanda militară la Neapolis în anul următor, în calitate de proconsul. În jurul personalității sale proeminente se poate contura un grup activ și puternic care a sprijinit ascensiunea lui Philo și, de asemenea, s-a slujit de influența acestuia în atingerea unor obiective proprii.

Care au fost aceste persoane din sfera politicii romane situate în cercul politic al cărui centru de gravitație pare să îl reprezinte Q. Publilius Philo? Ipotetic, S. Staveley și F. Càssola au reușit să identifice câteva persoane care au acționat împreună cu Publilius Philo sau cel puțin au susținut interesele acestuia: L. Papirius Cursor, Sp. Postumius Albinus, T. Veturius Calvinus, L. Aemilius Mamercinus, C. Plautius Venox, A. Cornelius Cossus și M. Valerius Corvus⁵. Primul din seria de mai sus a fost praetor în 332 a.Chr., când Philo ocupa magistratura de censor, și a favorizat votarea hotărârii care impunea comunității *Acerrae civitas sine suffragio*⁶. Sp. Postumius Albinus a fost coleg la censură cu Publilius Philo, în 332 a.Chr.⁷, iar tradiția literară nu indică divergențe între cele două personaje pe durata exercitării acestei magistraturi sau în alte perioade. Același personaj este atestat la consulat în echipă cu T. Veturius Calvinus în 334 a.Chr. (an important pentru istoria relațiilor romano-samnite deoarece Republica a implantat o colonie latină la Cales, în teritoriul Federației Samnite), fapt care l-ar putea situa printre colaboratorii lui Philo⁸. Despre L. Aemilius Mamercinus și C. Plautius Venox știm că au deținut funcția consulară când Roma a renovat alianța sa cu Liga Samnită în 341 a.Chr., în condiții ce recunoșteau extinderea influenței sale asupra Campaniei⁹. În cazul lui Mamercinus, faptul că l-a desemnat pe Philo *magister equitum* în 335 a.Chr., când el fusese numit dictator, îl recomandă drept un apropiat al acestuia¹⁰. Ultimii doi oameni politici din seria avansată de S. Staveley și F. Càssola, A. Cornelius Cossus și M. Valerius Corvus, au alcătuit perechea de consuli a anului 343 a.Chr., când Roma a declanșat operațiunile din nordul ariei campaniene, intrând în război cu Liga Samnită¹¹. Dacă Publilius Philo a intenționat să imprime politicii externe romane o direcție sudică, și, așa cum vom vedea, sunt șanse pentru a susține o asemenea ipoteză, atunci am putea să îi plasăm pe cei doi magistrați supremi din 343 a.Chr. în cadrul anturajului politic conturat în jurul ilustrului personaj de origine plebeeană.

Eclipsa lui Q. Publilius Philo în viața politică de la Roma a început după anii 315-314 a.Chr., când o relatare oarecum confuză a lui Titus Livius îl plasează în miezul unor evenimente tulburi care s-au soldat cu judecări și condamnări¹². Ceea ce a rămas în urma sa este greu de precizat așa cum, de asemenea, nu putem distinge, cu toată claritatea, grupul care l-a sprijinit în activitățile sale vreme de două decenii.

⁵ Staveley 1959, 426 *sqq.*; Càssola 1969, 127-128; *cf.* Sordi 1960b, 62-63: acceptă parteneriatul între Philo și Cursor în politică, ambii plebei cu legături puternice în cercurile patriciene; printre adversari a identificat pe C. Sulpicius Longus și Q. Fabius Rullianus, T. Veturius Calvinus și Sp. Postumius; Salmon 1967, 205: un grup patrician influent, format din marile familii Valeria, Cornelia, Aemilia și Papiria s-a cristalizat după jumătatea secolului IV a.Chr., în alianță cu liderii plebei C. Marcius Rutilus și Q. Publilius Philo.

⁶ Titus Livius 8.17.11-12; *cf.* și Velleius Paterculus 1.14.4.

⁷ Broughton 1951, 142.

⁸ Titus Livius 8.16.13-14; Velleius Paterculus 1.14.3; Broughton 1951, 140.

⁹ Titus Livius 8.2.1-4; Broughton 1951, 134.

¹⁰ Titus Livius 8.16.12; Broughton 1951, 140.

¹¹ Broughton 1951, 132.

¹² Titus Livius 9.25.3, 9.26.5-12; Diodor 19.76.3-5.

Începe însă, după ieșirea lui Q. Publilius Philo din viața publică, ascensiunea unui alt personaj care și-a pus amprentă într-un mod marcant asupra multora din evenimentele care s-au petrecut în intervalul 312-280 a.Chr.

App. Claudius Caecus este o personalitate controversată a cărei conduită politică nu rezultă foarte clar din tradiția literară care i-a conservat urmele activității. În timpul censurii sale din 312 a.Chr., el a efectuat o reorganizare a corpului senatorial introducând în curie mulți cetățeni de origine umilă și fii de libertți, a pavat *Via Appia* de la Roma la Capua și a construit un apeduct care îi purta numele¹³. Tot la inițiativa censorului App. Claudius, cultul dedicat lui Hercules, oficiat în mod privat de *gens Potitia*, a trecut în domeniul public. Structurile politice ale corpului civic au suferit, de asemenea, mutații: *humiles*, în expresia lui Titus Livius, au primit dreptul de a se înscrie în orice trib doreau, renunțându-se la criteriul domiciliului folosit anterior pentru repartitia cetățenilor în unitățile de votare ale adunării triburilor¹⁴. În 304 a.Chr., probabil sub influența lui App. Claudius Caecus și cu sprijinul categoriilor promovate în politică de acesta, Cn. Flavius a fost ales edil, funcție care i-a permis publicarea dreptului civil și a zilelor de judecată¹⁵. Pe de altă parte, Appius s-a opus accesului plebeilor la colegiile sacerdotale¹⁶ și în 297 a.Chr. a încercat să blocheze alegerea unui candidat cu origine plebeeană în magistratura consulară, propunându-l pentru funcția supremă în stat pe Q. Fabius Maximus¹⁷. Spre sfârșitul vieții, o altă faptă l-a readus pe Appius, în ciuda vârstei foarte înaintate, pentru un scurt moment de glorie, în atenția opiniei publice romane. Când majoritatea senatorială înclina spre un tratat de pace cu Pyrrhos, bătrânul censor a rostit un discurs mobilizator care a cauzat ruperea tratatelor cu ministrul thessalian Kineas, trimis de regele epirot la Roma în speranța găsirii unei soluții diplomatice¹⁸.

Colaboratorii săi și intențiile sale politice ies mai puțin în relief decât în cazul lui Q. Publilius Philo, dar, cu precauție, un grup de susținători a fost identificat, pentru ultimul deceniu al secolului IV a.Chr. În 312-311 a.Chr. el a avut coleg de censură pe C. Plautius Venox iar sursele nu semnaleză nici o tentativă a acestuia de a se opune reformelor care au schimbat structura comițiilor tribute și compoziția senatului¹⁹. Cooperarea între cei doi censori pare să se fi realizat în condiții optime, iar ei par să împărtășească, la nivelul anilor 312-311 a.Chr., aceleași concepții în materie de politică internă. Noul senat recrutat de Appius și repartitia realizată de el a cetățenilor în unitățile districtuale nu a fost modificată de censorii anului 307 a.Chr., C. Iunius Brutus și M. Valerius Maximus, ceea ce indică atitudinea binevoitoare a celor doi față de restructurarea instituțiilor și îi poate situa, conform opiniilor lui A. Garzetti și S. Staveley, alături de Claudius

¹³ Titus Livius 9.29.5-8, 9.46.11; Diodor 20.36.1-3.

¹⁴ Titus Livius 9.46.11; Diodor 20.36.4.

¹⁵ Titus Livius 9.46.1-10; Diodor 20.36.6.

¹⁶ Titus Livius 10.7-10.9.2.

¹⁷ Titus Livius 10.15.7-10.

¹⁸ Plutarch, *Pyrrhos* 18-19; Appian, *Samm.* 10.2; Titus Livius *per.* 13; Florus 1.13.20; Iustinus 18.2.10; Cassius Dio 10.40.40-41; Zonaras 8.4.11; Eutropius 2.13; Valerius Maximus 8.13.5; Cicero, *De senectute* 16.

¹⁹ Titus Livius 9.26.1-11; Diodor 20.36.1-5; Phillips 1972, 349 i-a considerat pe cei doi oameni politici aliați; vezi MacBain 1980, 370-372, pentru o încercare ipotetică de a identifica cercul suporterilor lui Appius.

Caecus și Plautius Venox în viața politică de la Roma²⁰. Alt personaj implicat în jocurile politice ale lui App. Claudius Caecus ar mai putea fi, în evidența realizată de S. Staveley, Q. Aemilius Barbula, coleg de consulat cu C. Iunius Brutus în 311 a.Chr., care nu a manifestat opoziție față de reforma claudiană a triburilor sau noua compoziție a senatului²¹.

Interese personale și opoziția manifestată față de inițiativele lui App. Claudius au reprezentat factori coagulanti pentru un alt grup sesizabil în senatul roman la sfârșitul secolului IV a.Chr. și începutul veacului următor. Censorii anului 304 a.Chr., Q. Fabius Maximus și P. Decius Mus, au readus triburile romane în vechile cadre, arondând plebea urbană în cele patru districte ale orașului, acolo unde era înregistrată înainte de censura bulversantă a lui App. Claudius Caecus²². La patru ani de la refacerea structurii tribale tradiționale, acesta s-a opus cooptării plebeilor în colegiile sacerdotale, dar acțiunea sa a fost contestată vehement de P. Decius Mus și C. Marcus Rutilus²³. Fabius Rullianus a urcat la consulat pentru a cincea oară în 295 a.Chr. și a preluat comanda legiunilor desfășurate în Etruria de la App. Claudius, consul în anul anterior. Schimbarea comandantului nu a fost lipsită de tensiuni însă, pentru că Appius, după depunerea magistraturii, a rostit câteva discursuri critice la adresa noului consul²⁴. Cei doi se aflau deja pe poziții divergente în anul 297 a.Chr., când Appius Claudius l-a propus întâi pe Rullianus la consulat, pentru a bloca accesul unui plebeu la magistratura supremă, dar apoi s-a prevalat de originea sa patriciană pentru a-l elimina din cursă²⁵.

²⁰ Garzetti 1947, 208; Staveley 1959, 413-414; contra, Phillips 1972, 351 *sqq.* și MacBain 1980, 369-370, care i-au notat pe cei doi printre opozanții lui App. Claudius Caecus; în 325 a.Chr., M. Valerius Maximus a fost lăsat la comanda trupelor din Campania de către L. Papirius Cursor; acesta, exercitând comanda în calitate de dictator, a fost nevoit să plece la Roma pentru un litigiu cu *magister equitum* Q. Fabius Rullianus, care îi nesocotise ordinul de a nu angaja lupta cu inamicul (Titus Livius 8.30-36).

²¹ Staveley 1959, 413 *sqq.*; cf. Căssola 1969, 144-146; Phillips 1972, 351 *sqq.* l-a arondat pe Barbula grupării lui Q. Fabius Rullianus; L. Papirius Cursor a fost alăturat de F. Căssola grupului coagulat în jurul lui Appius Claudius, pe baza unui conflict între acesta și Q. Fabius Rullianus, relatat de Titus Livius 8.30-36 și menționat scurt de Frontinus 4.1.39: Cursor, în calitate de dictator, a vrut să-l condamne la moarte pe Fabius pentru că a luptat cu samniții în absența sa, deși primise ordin să nu angajeze bătălia; incidentul este probabil inventat, deoarece, în cazul unor relații ostile, Cursor nu avea motive să-l mai numească pe Q. Fabius Rullianus în funcția de *magister equitum*; dacă totuși incidentul denotă, așa cum a presupus Forni 1953, 232, raporturi încordate între Fabius și Cursor, acest aspect nu îl implică neapărat pe ultimul în anturajul lui App. Claudius Caecus.

²² Titus Livius 9.46.14; MacBain 1980, 363, 367 îl situează pe Appius în opoziție certă cu Fabius Maximus și Decius Mus; Phillips 1972, 337 *sqq.*: conflictul Appius Claudius – Fabius Maximus era o moștenire din vremea lui Q. Publilius Philo, cauzat de lupta pentru clientelă și influență.

²³ Titus Livius 10.7.10-10.9.2; vezi Phillips 1972, 352, pentru alianța lui Fabius Rullianus cu Marcus Rutilus.

²⁴ Titus Livius 10.25.13-16, 10.26.6.

²⁵ Titus Livius 10.15.7-12; alți oameni politici aflați în conflict cu Appius Claudius Caecus: tribunul P. Sempronius Sophus care i-a cerut să abandoneze censura în 310 a.Chr. (Titus Livius 9.33-34), L. Furius care i-a solicitat același lucru înainte de a-și depune candidatura la consulat în 308 a.Chr. (Titus Livius 9.42.3); L. Volumnius Flamma Violens, consul de două ori împreună cu Appius, în 307 a.Chr. și 296 a.Chr., s-a răfuit verbal cu acesta când a fost chemat pe câmpul de operațiuni din Etruria și apoi sfătuit să se retragă în Samnium (Titus Livius 10.17.10-14); contradicțiile dintre App. Claudius și L. Volumnius Flamma: Phillips 1972, 353; cf. MacBain 1980, 367 *sqq.* pentru o evidență a posibililor adversari ai lui App. Claudius Caecus.

Alături de aceste dispute, constatăm o strânsă colaborare între cei doi mari comandanți ai Republicii, P. Decius Mus și Q. Fabius Rullianus, aduși împreună la consulat pentru a servi cu experiența lor patria, în marea încercare de la Sentinum, din anul 295 a.Chr.²⁶.

M'. Curius Dentatus, personaj exponențial din viața politică romană în prima parte a secolului III a.Chr., a fost asociat de către F. Căssola grupului Q. Fabius Rullianus – P. Decius Mus, deoarece, într-un dialog al lui Cicero, el figurează, în calitate de tribun, ca opozant al lui App. Claudius Caecus. În 298 a.Chr., acesta exercita funcția de *interrex* și a încercat să blocheze elecția unui plebeu la consulat²⁷. Scenariul ciceronian nu este suficient pentru a-l plasa pe Dentatus în cercul lui Fabius, căci tradiția literară nu sugerează nici o conexiune între cei doi. Mai degrabă, Curius Dentatus pare să fi avut în 298 a.Chr. o atitudine personală opozantă față de Appius, pentru că funcția de tribun îl obliga să protejeze dreptul la consulat al plebei, consfințit prin legile din 367 a.Chr.

În jurul său însă, după mărturiile lui Cicero, pare să se fi coagulat un alt pol al politicii romane, alcătuit, în linii de ansamblu, din Q. Fabricius Luscinus, Q. Aemilius Papus și Ti. Coruncanius²⁸. Primul a deținut două consulatate încununat de succes în luptele cu samniții, bruttii și lucanienii, în anii 282 a.Chr. și 278 a.Chr.²⁹. În calitate de censor, magistratură ocupată în 275 a.Chr., avându-l coleg pe Q. Aemilius Papus, el a decis excluderea din Senat a lui P. Cornelius Rufinus, pe temeiul posesiei unei cantități de argint mai mare decât cea admisă de lege³⁰. Papus și-a petrecut, probabil, primul mandatul consular din 282 a.Chr. în nordul peninsulei³¹, luptând împotriva etruscilor care au încheiat ostilitățile cu Roma în 280 a.Chr., când Ti. Coruncanius, ajuns consul, le-a oferit pacea datorită presiunii exercitate în Italia meridională de invazia lui Pyrrhos³². În cel de-al doilea, el l-a ajutat pe Fabricius să supună pe inamicii din sudul peninsulei rămași fără lider după ce dinastul epirot a navigat spre Sicilia. Cea mai glorioasă carieră a grupului a fost realizată însă de M'. Curius Dentatus: în 290 a.Chr. a anexat teritoriul sabino-praetuttian³³, peste cinci ani a reorganizat trupele scăpate din dezastrul de la Arretium iar în timpul mandatului consular deținut în 275 a.Chr. l-a înfrânt pe regele Pyrrhos în bătălia de la Beneventum³⁴.

Asocierea acestor grupuri din viața politică cu anumite interese economice sau grupuri sociale devine o problemă căreia i s-au dedicat nume sonore ale istoriografiei moderne. Teoria „imperialismului defensiv” enunțată de Th. Mommsen, care evita postularea unor factori economici în spatele procesului de cucerire a Italiei, amplificată în anii '20 ai secolului trecut

²⁶ Titus Livius 10.22.7-9; Broughton 1951, 177; o atitudine radicală față de tradiția literară schimbă complet perspectiva conturată mai sus. E. Ferenczy a respins multe episoade conservate în surse, considerându-i pe App. Claudius Caecus, L. Volumnius Flamma, Q. Fabius Maximus și P. Decius Mus colaboratori în sfera politică (Ferenczy 1970, 76-77).

²⁷ Cicero, *Brutus* 55.

²⁸ Cicero, *De senectute* 43, *De amicitia* 39.

²⁹ Consulatul din 282 a.Chr.: Dionysios 19.15.1-19.18.8, *Fasti triumphales*, an 282; cel din 278 a.Chr.: Eutropius 2.14.1-3, *Fasti triumphales*, an 278.

³⁰ Dionysios 20.13; Titus Livius *per.* 14.

³¹ Broughton 1951, 189.

³² *Fasti triumphales*, an 280.

³³ Titus Livius *per.* 11; Frontinus 1.8.4.

³⁴ Plutarch, *Pyrrhos* 23-25; Zonaras 8.6; Dionysios 20.9-10; Eutropius 2.14.4-5; Orosius 4.2.3-5; Iustinus 23.3.12; Cassius Dio 10.40; Frontinus 4.1.14; *Fasti triumphales*, an 275.

de către T. Frank, nu a mai părut o viziune satisfăcătoare pentru alți cercetători. Lucrarea publicată de W. Harris asupra expansiunii romane în perioada 327-70 a.Chr. a pus în lumină un complex întreg de factori care a împins Roma să acționeze militar împotriva populațiilor italice și apoi a determinat angajamentul în confruntările cu statele din aria circummediteraneană. Pentru anii 324-264 a.Chr., W. Harris a conchis că războaiele Romei au fost stimulate de conduita competitivă a nobilimii, apetitul pentru pradă, nevoia de sclavi și, înainte de toate, tendința de a ocupa terenurile fertile ale peninsulei italice³⁵.

Tradiția literară obscurează aproape în totalitate acești factori, situație care l-a forțat pe cercetătorul britanic să abordeze global cei 70 de ani decisivi pentru extinderea controlului roman până la Rhegion și Valea Rubiconului. Datorită metodei aplicate, concluziile sale economice, urmate îndeaproape de St. Oakley, seamănă mai mult cu un bilanț al beneficiilor obținute în urma expansiunii³⁶. Între anii 338 a.Chr. și 268 a.Chr., Roma a fondat 19 colonii latine și 6 romane, care au oferit un nou domiciliu și pământ pentru circa 70.000 de oameni recrutați dintre cetățeni sau din populația comunităților aliate³⁷. În același stil matematic, W. Harris și St. Oakley au numărat, pe baza mărturiilor liviene, 61.560 de persoane reduse la stadiul sclaviei doar în intervalul 297-293 a.Chr.³⁸.

Ce demonstrează însă aceste cifre? Sunt ele relevante pentru a explica pe deplin campaniile Romei împotriva altor italici? Coloniile latine și romane au fost întemeiate cu certitudine pentru a proteja anumite zone vulnerabile în primul rând și probabil că doar în plan secund politicienii romani le-au considerat instrumente capabile de a crea noi proprietari-soldăți³⁹.

Toate societățile arhaice au perceput avantajele acestor mijloace primitive de acumulare economică, sub forma pământului, a sclavilor sau a bunurilor confiscate de la comunitățile vecine. Am contura o lume pașnică idealistă dacă am afirma că romanii au fost imuni la asemenea stimulente ale unei vieți active. Nu putem ignora însă faptul că populațiile Italiei, în secolul IV a.Chr., au manifestat aceleași tendințe și un comportament similar, iar W. Harris și St. Oakley admit existența unei agresivități naturale a samniților sau a triburilor sabelle care populau depresunile Apenninilor⁴⁰. Această stare de spirit războinică, comună locuitorilor din peninsula, arată că Roma a putut reacționa, în multe cazuri, pentru a-și securiza interesele sau a atacat deoarece forțele superioare i-au permis să covârșească un inamic care nu ar fi ezitat să facă același lucru. Al doilea război samnit, de exemplu, se pretează la o interpretare de

³⁵ Harris 1979, 29: „In the late fourth century the political system was already based on competition among aristocrats, in which personal and family reputation, as well as *clientela*, inevitably weighed heavily. There is no real evidence that aristocrats of this period preferred anonymity to cover their successes in war, as some have suggested”, 62: „The confiscation of land to be sold or let out as *ager publicus* was a common, perhaps standard, concomitant of the unequal *foedus*, the most widespread instrument of Roman organization”; Harris 1990, 498 *sqq.*; abordare similară, Clemente 1990a, 39-40, Musti 1988, 533; De Martino 1973, 3: „La classe dirigente, mentre istituiva un nuovo regime economico-sociale, venne spinta a calmare le agitazioni ed il malcontento della plebe romana con l'acquisto di nuove terre e l'istituzione di frequenti colonie. (...) Se le cause profonde dell'espansione erano di ordine economico-sociale, quelle che operavano in modo immediato erano di ordine politico e consistevano nella sicurezza e nella rivalità con qualsiasi altra potenza esistente in Italia”.

³⁶ Harris 1979, 59-67; Harris 1990, 498-503; Oakley 1993, 19-22.

³⁷ Harris 1990, 503; Oakley 1993, 19.

³⁸ Harris 1979, 59; Oakley 1993, 25.

³⁹ Salmon 1970, 15.

⁴⁰ Harris 1979, 176; Oakley 1993, 12-13.

asemenea manieră. W. Harris observa că operațiunile primilor cinci ani au fost derulate de romani în teritoriul Ligii Samnite iar constatarea acestui aspect strategic a fost suficientă pentru ca statul roman să devină agresor în viziunea sa⁴¹. Interpretarea forțează însă barierele realității. Roma și-a desfășurat legiunile în Valea Lirisului datorită superiorității militare și resurselor umane mai mari decât ale adversarului, care i-au permis să se angajeze în ofensivă pentru a evita devastarea propriului teritoriu și în vederea protejării Campaniei.

Preocupat să caute noi urme ale agresiunii romane, W. Harris arăta că incursiunile romane în zonele central-apennine nu pot fi justificate prin strategia încercării Samniumului, deoarece un atac direct asupra cantoanelor montane ale Federației ar fi fost soluția ideală pentru obținerea unei victorii rapide⁴². Istoricul britanic se află, iarăși, pe o direcție eronată. Falanga masivă romană, așa-zis serviană, era redutabilă în câmpie, dar incapabilă să lupte eficient pe teren accidentat. Tactica elaborată de romani a ținut cont de acest profil al organizării militare proprii și a urmărit, pentru primii cinci ani ai războiului, consolidarea în Valea Lirisului și izolarea politică a Ligii Samnite⁴³. În 321 a.Chr., când s-a încercat o lovitură decisivă spre nucleul montan al Federației Samnite, dezastrul de la Caudium a demonstrat că forțele romane nu aveau structura adecvată pentru o confruntare pe terenul fragmentat al Apenninilor.

Aceste câteva observații asupra teoriei Harris – Oakley demonstrează că aprecierile generale și cifrele nu sunt relevante decât în ochii celor care au tratat expansiunea romană în Italia ca un fenomen monolit, generat de foamea de pământ a Romei, apetitul acesteia pentru pradă sau concurența între membrii aristocrației pentru glorie și onoare. Ca problemă de fond, în lipsa unor informații care să facă lumină deplină asupra cauzelor războaielor purtate de romani în Italia, cei doi istorici au pus semnul egal între cauze și rezultate. Riscurile unei asemenea proceduri sunt considerabile totuși iar singura metodă aplicabilă, în opinia noastră, este tratarea cazuală a fiecărei campanii în parte. În următoarele pagini ne rămâne să vedem dacă putem atesta interese economice specifice unor grupuri, care au catalizat politica externă a Romei la sfârșitul secolului IV a.Chr. și începutul veacului următor.

Q. Publilius Philo a fost ales consul în 327 a.Chr. când evenimentele de la Neapolis riscuau să antreneze Roma într-un război cu Federația Samnită. Elecția sa în magistratura supremă pentru acest an nu pare a fi doar consecința unei receptări favorabile a candidaturii sale de către cetățeni, ci pare să-l recomande pe Philo, în conexiune cu evenimentele viitoare, drept „un expert al problemelor campaniene”⁴⁴. În anul următor, lui Philo i s-a prorogată mandatul consular, fiind primul caz de prelungire a unei demnități publice, sub forma promagistraturii, din istoria Romei, așa cum am arătat deja⁴⁵. Al doilea consulat personajul

⁴¹ Harris 1979, 177 *sqq.*

⁴² Harris 1979, 178.

⁴³ Adcock 1928, 597, strategia romană în debutul războiului: „The task of the Romans was first to meet the Samnites in the plains and break their military prestige, next by the planting of fortresses to make good the defence of Latium and Campania, and then either to make peace or, if a lasting peace proved unattainable, to carry fire and sword through the glens of the Apennines until there were too few Samnites left to be a danger. To achieve this they had to isolate Samnium and attach to themselves the neighbouring peoples who would help the Roman armies to break into Samnium from every side”.

⁴⁴ Beloch 1926, 478-479, Căssola 1969, 124; De Martino 1973, 1; C. Marcius Rutilus și Q. Publilius Philo au direcționat expansiunea Romei spre Campania.

⁴⁵ Broughton 1951, 146.

nostru l-a exercitat la comanda legiunilor tot în zona Campaniei, în 315 a.Chr.⁴⁶. Anul care a urmat, după toate probabilitățile, a fost fatal carierei sale. Detaliile ieșirii sale din viața publică nu rezultă foarte clar din relatarea lui Titus Livius, dar se pare că influența sa în lumea politică a apus datorită implicării sale în problemele campaniene.

Profitând de înfrângerea suferită de trupele romane în bătălia de la Lautulae, Capua s-a revoltat în 315 a.Chr., dar cursul ulterior al războiului romano-samnit nu a permis desprinderea sa de Roma⁴⁷. Legiunile romane au ieșit învingătoare, peste un an, în confruntarea de la Tarracina, iar Capua a devenit subiectul represiunilor romane, datorită atitudinii sale infidele⁴⁸. Dictatorul C. Maenius a anchetat cu scrupulozitate tentativa de secesiune iar duritatea sa i-a determinat pe capii revoltei, frații Ovius și Novius Calavius, să se sinucidă⁴⁹. După suprimarea rebeliunii capuane, înregistrează Titus Livius, cercetările au fost continuate la Roma, fiind vizați cei care au uneltit pentru a câștiga funcții și onoruri în structurile statului⁵⁰. Deși exprimarea liviană este vagă și nu permite identificarea precisă a obiectivelor urmărite de complotiști, se pare totuși că au fost puși sub acuzație politicienii care întrețineau legături cu nobilimea campaniană. Q. Publilius Philo se număra printre aceștia și, probabil, a încercat să obțină clemența senatorilor față de aristocrații trădători de la Capua. Insistența sa nu a dat rezultatele scontate ci, dimpotrivă, a cauzat discreditarea politică a lui Philo, care a intrat într-un con de umbră după 314 a.Chr.⁵¹.

Criza neapolitană din anul 327 a. Chr. este marcată, de asemenea, prin implicarea lui Q. Publilius Philo. Motivele care l-au transformat într-un susținător al intervenției romane la Neapolis pot fi identificate doar ipotetic iar conexiunea între grupul său de susținători și anumite facțiuni romane cu interese comerciale în zonă trebuie făcută cu precauție, datorită tradiției literare precare⁵².

La jumătatea secolului IV a.Chr., sub raport economic, la Roma a fost documentată dezvoltarea unor sectoare productive noi, distincte de cele tradiționale, legate de exploatarea pământului. În mod cert, parcelele arabile au rămas în continuare principalul mijloc pentru câștigarea existenței sau obținerea de profit, dar, în același timp, emergența unor persoane care extrăgeau venituri din artizanat sau comerț nu poate fi negată⁵³. Săpăturile efectuate în incinta romană databilă la nivelul acestui veac indică, pe baza pieselor ceramice, existența unor conexiuni

⁴⁶ Broughton 1951, 156.

⁴⁷ Diodor 19.76.3; Titus Livius 9.25.3, 9.26.5-7.

⁴⁸ Titus Livius 9.26.5-7; Diodor 9.76.3-5.

⁴⁹ Titus Livius 9.26.5-7.

⁵⁰ Titus Livius 9.26.8-9.

⁵¹ Beloch 1926, 479 a acceptat integral versiunea liviană a complotului de la Roma; Staveley 1959, 427-429, urmat de Càssola 1969, 125-126, a presupus că nu a fost organizată o conspirație propriu-zisă, dar au fost întărite legăturile între anumiți nobili romani și aristocrația campaniană care dorea să profite de înfrângerea Romei din 315 a.Chr. pentru a obține cetățenia *optimo iure*; Salmon 1967, 204: după Lautulae, politicienii care au susținut expansiunea spre sud și-au pierdut credibilitatea iar Q. Publilius Philo a fost acuzat de către dictatorul C. Maenius; Cornell 1989, 394: criza din 315-314 a.Chr. a fost instrumentată de grupul nobiliar pentru a obscura în viața publică un lider charismatic „plebiscitar” de talia lui Philo; Sordi 1960b, 62-63: dictatorul C. Maenius a lansat acuzații împotriva adversarilor lui Publilius Philo, C. Sulpicius Longus, Q. Fabius Rullianus, T. Veturius Calvinus și Sp. Postumius.

⁵² Cf. Staveley 1959, 410 *sqq.*; Càssola 1969, 123-124.

⁵³ Contra, Harris 1979, 62, negând valoarea dovezilor existente pentru o gândire politică mercantilă înainte de primul război punic.

economice cu regiunea campaniană, polisurile hellene din Italia de sud, dar și cu zone mult mai îndepărtate, cum ar fi Sicilia, Sardinia, coasta nord-africană sau zona de litoral a Liguriei⁵⁴.

Probabil, criza apărută în 327 a.Chr. între facțiunile politice din cetatea greacă Neapolis și invitația adresată Romei de către aristocrația hellenă în căutarea unui sprijin puternic pentru propriile poziții a fost receptată pozitiv de artizanii și comercianții romani datorită implicațiilor sale de natură economică. Neapolis era un centru de producție important, iar poziționarea sa geografică îl transforma în cel mai bun port de pe coasta vestică a Italiei. Sub spectrul acestor repere, probabil că intervenția a fost votată, chiar riscând izbucnirea unui conflict cu Liga Samnită, pentru că se dorea aducerea orașului hellen în sfera influenței romane sau cel puțin consolidarea legăturilor comerciale între Roma și Neapolis⁵⁵. Dincolo de aceste avantaje, trebuie luat în calcul faptul că ocuparea orașului de către samniți ar fi putut duce la întreruperea relațiilor de schimb deja existente și, din punct de vedere strategic, ar fi periclitat controlul Romei asupra regiunii campaniene de nord⁵⁶.

Prorogarea mandatului consular deținut de Q. Publilius Philo pentru anul 326 a.Chr. aduce în discuție legăturile personale ale acestuia cu persoane implicate în viața publică de la Neapolis⁵⁷. Dionysios precizează existența unor negocieri „subterane” între ambasadorii romani și unele figuri proeminente din structurile de conducere ale orașului, datele în anul precedent, când Philo era consul și opera în aria Campaniei⁵⁸. La Roma, aceste tratative desfășurate sub egida magistratului mandatat în zonă au fost receptate, se pare, drept semne ale unei atitudini proromane manifestate de liderii grupării aristocratice neapolitane, aflate în relații amicale cu Philo. Din această cauză, comanda acestuia a fost extinsă pe durata a încă unui an, iar Neapolis a primit, posibil datorită insistențelor sale, după ce a expulzat garnizoana samnită în 326 a.Chr., un *foedus aequum* care îi garanta autonomia citadină⁵⁹.

Privind din alt unghi, Q. Publilius Philo, așa cum indică și cognomenul său, pare să fie unul dintre acei nobili romani care, în a doua jumătate a secolului IV a.Chr., au manifestat atracție pentru valorile culturii hellene și modelele comportamentale ale lumii grecești⁶⁰. Acest grup poate că nu a avut coeziunea unui partid, dar în politică este foarte probabil ca modul lor de a gândi să fi perceput invitația de a interveni la Neapolis ca o posibilitate de a instaura protectoratul roman asupra unei cetăți incluse în orizontul cultural pe care îl admirau.

Eforturile istoricilor moderni au supus analizei faptele atribuite lui App. Claudius și au încercat să descopere, în spatele lor, tabere politice sau dezvoltarea unor anumite curente

⁵⁴ Cornell 1989, 410 *sqq.*; în 312 a.Chr., se pare că censorul App. Claudius Caecus a luat în calcul și averea mobilă pentru repartizarea în centurii, ceea ce poate fi un argument în favoarea ipotezei de mai sus (vezi Căssola 1969, 97, 135); De Martino 1973, 8-11: emisiunile monetare de argint, al doilea tratat romano-punic, producția artizanală rafinată denotă trecerea Romei spre o economie mercantilă.

⁵⁵ Mommsen 1987, 213; De Sanctis 1960, 282; Căssola 1969, 123-124; Cornell 1989, 415: prima serie de monede romano-campaniene a fost emisă la Neapolis, în consecința bunelor relații instituite în 326 a.Chr. între comunitatea hellenă și Roma; Staveley 1959, 410-433.

⁵⁶ Contra pericolului samnit, Harris 1979, 181.

⁵⁷ Beloch 1926, 478-479; Căssola 1969, 124; Bayer 1972, 335.

⁵⁸ Dionysios 15.5.1.

⁵⁹ Titus Livius 8.26; De Sanctis 1960, 285-286; Polybios 1.20.13-14: Neapolis a furnizat Romei nave în 264 a.Chr.; Mommsen 1987, 213; Hoffmann 1934, 36-37; Thiel 1954, 33-34; Clemente 1990b, 23; Adcock 1928, 595; Piganiol 1967, 188; Căssola 1969, 124; Homo 1925, 240; Heurgon 1973, 204.

⁶⁰ Gruen 1984, 251-253; Cornell 1989, 418; Wallace 1990, 291.

ideologice, de sorginte conservatoare sau democratică. Cu mai bine de un secol în urmă, Th. Mommsen credea că Appius Claudius a încercat să-și clădească o putere de tip personal, bazându-se pe susținerea categoriilor dezavantajate economic și politic⁶¹. J. Beloch și A. Passerini, filtrând datele tradiției literare, au negat existența unei reforme a triburilor în 312 a.Chr. și l-au plasat pe artizanul acestei presupuse activități printre conservatorii vremii, care încercau să limiteze participarea categoriilor plebeene la afacerile publice⁶². L. Homo vedea în App. Claudius un politician intransigent, ostil guvernării grupului nobiliar, care a intenționat să realizeze o coaliție între plebea urbană și ultimii apărători ai vechii ordini patriciene din structurile statului⁶³. În accepțiunea lui G. De Sanctis, el s-a comportat ca un patrician democrat, care dorea să ruineze privilegiile vechii aristocrații romane și să extindă competențele politice ale plebeilor⁶⁴. Într-un studiu publicat în 1959, S. Staveley s-a pronunțat pentru existența unei legături între App. Claudius Caecus și categoriile mercantile ale societății romane, implicate în artizanat și comerț. Aceste grupuri ar fi constituit, după toate probabilitățile, baza electorală a lui Q. Publilius Philo, iar S. Staveley a acreditat ideea unei continuități a programului politic formulat de acesta prin intermediul lui App. Claudius și a susținătorilor săi. În spiritul acestei similitudini de gândire s-a profilat și direcția de acțiune în politica externă, Appius orientând expansiunea romană spre sudul Italiei⁶⁵. Concluziile lui S. Staveley au fost bine receptate, printre alții, de către E. Salmon, F. Cäsola, E. Phillips și T. Cornell⁶⁶.

În opinia noastră, unele din raționamentele care stau la baza reconstrucției rezumate anterior sunt pur arbitrare. App. Claudius a introdus în senat, în timpul censurii sale memorabile din 312 a.Chr., numeroase elemente de origine umilă și fii de libertți⁶⁷. De pe aceeași poziție oficială, el și-a permis să bulverseze vechea compoziția a comițiilor tribute, lăsând pe fiecare cetățean să fie înrolat în oricare din cele 21 de triburi existente⁶⁸. Aceste acțiuni lasă impresia unei democratizări a vieții publice, cel puțin la nivel de intenție, dar următoarele sale manifestări răstoarnă imaginea: în 300 a.Chr. s-a opus accesului plebei la colegiile sacerdotale⁶⁹ și, de două ori, în 298 a.Chr. și 297 a.Chr., a încercat să blocheze candidatura unor plebei la consulat⁷⁰. În fapt, singurele măsuri promovate de Appius care par în favoarea categoriilor meșteșugărești și comerciale, „facțiunea forului”, cum o definește plastic Titus Livius⁷¹, ar fi reorganizarea compoziției senatului, arondarea membrilor acestor grupuri în cele 17 triburi rurale și publicarea dreptului civil în 304 a.Chr.⁷². Denotă însă aceste acțiuni un spirit democratic nutrit sincer? Dorea App. Claudius Caecus o participare mai echitabilă a

⁶¹ Mommsen 1987, 266: „nu poate fi considerat necondiționat un democrat, nici nu poate fi trecut în rândurile partidului de opoziție...”.

⁶² Beloch 1926, 265 *sqq.*, 481-483; Passerini 1943, 111.

⁶³ Homo 1927, 71-76.

⁶⁴ De Sanctis 1960, 213 *sqq.*

⁶⁵ Staveley 1959, 429; Staveley 1989, 447-449.

⁶⁶ Salmon 1967, 240; Cäsola 1969, 128 *sqq.*; Phillips 1972, 337 *sqq.*; Cornell 1989, 395.

⁶⁷ Titus Livius 9.29.5-8, 9.46.11; Diodor 20.36.1-3.

⁶⁸ Titus Livius 9.46.11; Diodor 20.36.4.

⁶⁹ Titus Livius 10.7-10.9.2.

⁷⁰ Opoziția din 298 a.Chr.: Cicero, *Brutus* 55; cea din anul 297 a.Chr.: Titus Livius 10.15.7-10.

⁷¹ Titus Livius 9.46.13; vezi, despre *turba forensis*, Homo 1927, 73-74, Cäsola 1969, 135, Heurgon 1973, 197, De Martino 1973, 11, Cornell 1989, 395, Clemente 1990a, 43.

⁷² Titus Livius 9.46.4-5; Cn. Flavius a fost ales edil cu sprijinul meșteșugarilor din for, promovați de Appius în viața politică (Titus Livius 9.46.10).

cetățenilor la formularea deciziilor politice? Greu de răspuns afirmativ. Mai probabil, ilustrul censor a încercat să-și creeze o bază electorală cât mai largă și o clientelă cât mai vastă prin disiparea plebei urbane în districtele rustice controlate de nobilimea romană datorită ramificațiilor clientelei agricole. Urmărind același scop, el a introdus în senat oameni fără recomandarea unor antecesori iluștri, care aveau, din acel moment, să-i datoreze ascensiunea și, în consecință, erau predispuși să-și urmeze protectorul. Personaj complex și abil, Appius Claudius Caecus a fost surprins în adevărata sa dimensiune de către A. Garzetti și B. MacBain, care l-au definit ca un oportunist preocupat în principal de puterea personală, clientelă și propria imagine publică⁷³.

Delimitat de orice plauzibilă categorie socio-economică de la Roma, App. Claudius nu se mai conturează ca o personalitate care și-a pus hotărâtor amprenta asupra politicii externe romane. În timpul primului său mandat consular a rămas la Roma pentru a se ocupa de ridicarea unor construcții (307 a.Chr.)⁷⁴, în cel de-al doilea a condus legiunile romane în Etruria, dar nu a demonstrat că ar putea fi un strateg de talia lui Q. Fabius Rullianus sau P. Decius Mus⁷⁵. *Via Appia*, pietruită la inițiativa sa în ciuda opoziției senatoriale în 312 a.Chr.⁷⁶ nu a fost gândită, oricât s-a străduit S. Staveley să argumenteze, în scop economic, sau cel puțin acest obiectiv a fost situat într-un plan marginal⁷⁷. Șoseaua a fost construită din rațiuni militare, pentru a facilita deplasarea trupelor spre Campania, zonă de impact în cel de-al doilea război samnit⁷⁸. Dincolo de utilitatea sa militară evidentă, alături de apeductul care îi poartă numele⁷⁹, *Via Appia* conturează și imaginea unui tip de evergetism personal, o ambiție proprie pusă, după expresia lui Diodor, în slujba binelui public⁸⁰.

În perioada când App. Claudius s-a implicat activ în afacerile publice, Roma a fost angajată în operațiuni militare de anvergură împotriva etruscilor, gallilor, samniților și triburilor din Apennini. Despre nici unul dintre aceste războaie nu putem să afirmăm, cu dovezi certe, că a fost dorit de Appius așa cum nu putem discerne, la originea lor, interesele economice ale unui grup aparte. Criza etruscă din 311-308 a.Chr. a fost declanșată de un atac al cetățivilor de la nord de Tibru asupra coloniei latine de la Sutrium, iar cauza profundă a începerii ostilităților pare să fie teama față de extinderea controlului roman în peninsula⁸¹. Indiferent de ce au crezut etruscii că vor obține în urma acestui război, asaltul asupra așezării Sutrium, în 311 a.Chr., a înzestrat reacția Romei cu un pretext valabil și, mai mult, a permis acesteia să pretindă că este partea agresată. Rebeliunea începută în anul 308 a.Chr. de către marsi, vestini, paeligni, marrucini și frentani pare să aibă aceleași cauze ca ridicarea fără succes a etruscilor,

⁷³ Garzetti 1947, 175-224; MacBain 1980, 356-372.

⁷⁴ Titus Livius 9.45.2.

⁷⁵ Titus Livius 10.17.1-10.19.22.

⁷⁶ Titus Livius 9.29.5-8; Diodor 20.36.1-2.

⁷⁷ Staveley 1959, 429-430; pentru importanța acestei artere, vezi și Passerini 1943, 110, Cássola 1969, 129, MacBain 1980, 361-362.

⁷⁸ Harris 1979, 62: „... The Via Appia was an investment in political and military control, but it was hardly likely to bring direct profits to Roman aristocrats”; Wallace 1990, 286.

⁷⁹ Titus Livius 9.29.5-8; Diodor 20.36.1-2; Cássola 1969, 136: apeductul a fost construit pentru creșterea igienei, aspect decorativ, sau poate imitând confortul coloniilor hellene.

⁸⁰ Diodor 20.36.1-2; Clemente 1990a, 43; Garzetti 1947, 197-198; Passerini 1943, 110.

⁸¹ Sordi 1960b, 98.

iar hernicii s-au alăturat acestei „mișcări apennine” în 306 a.Chr.⁸². Eforturile acestor contestatari ai influenței romane au fost zadarnice. Micile federații din Apeninii Centrali au încheiat alianțe cu Roma în 304 a.Chr., Liga Hernicilor a fost dezintegrată după o rezistență iluzorie iar o parte din cetățile lor integrate corpului civic roman, fără drept de vot⁸³.

Aceste succese au completat izolarea Federației Samnite și au creat, prin sistemul de alianțe ramificat în Munții Apenini, obstacole în fața unei coalezări posibile a inamicilor din nordul Italiei cu cei din partea meridională a peninsulei⁸⁴. În 299 a.Chr., un raid gallic în teritoriul roman, susținut generos de etrusci cu trupe și material logistic, a constituit premisa unei ridicări masive împotriva Romei a comunităților nemulțumite de noile raporturi de forță instituite după cel de-al doilea război samnit⁸⁵. Samniții s-au aflat sub arme din anul următor și au amenințat serios existența domeniului roman în 295 a.Chr., când s-au unit cu armatele etrusce și hoardele gallilor la Sentinum. În fața acestor amenințări și sub presiunea armatelor hellene care au acționat în sudul Italiei, sub comanda lui Kleonimos și Agathokles, Republica și-a reînnoit alianța inaugurată în 326 a.Chr. cu Federația Lucaniană, evitând astfel atragerea acestei forțe politice în sfera intereselor samnite⁸⁶.

În cei 20 de ani dintre războiul etrusc început în 311 a.Chr. și anexarea regiunii sabine (290 a.Chr.), Appius și colaboratorii săi nu figurează nicăieri ca promotori ai campaniilor purtate spre nord sau sud. Grupul profilat economic pe artizanat și activități de schimb, care avea interes să urgenteze expansiunea romană spre marile centre hellene din Italia sudică, în interpretările lui S. Staveley și F. Cäsolla⁸⁷, nu poate fi detectat, pe baza tradiției literare, de asemenea, ca factor stimulator al expedițiilor romane din finalul secolului IV a.Chr. și începutul veacului III a.Chr.

Situația este identică în ceea ce privește persoanele care s-au opus lui App. Claudius în câteva momente ale carierei sale. Q. Fabius Maximus și P. Decius Mus au zdrobit marea coaliție antiromană de la Sentinum⁸⁸, dar, cu un an în urmă, în 296 a.Chr., și-au demonstrat calitățile militare pe teatrul de operațiuni samnit și în Lucania, unde au comandat ca proconsuli⁸⁹. Plasarea lor în fruntea unei grupări compuse din mici proprietari rurali și plebe urbană, interesată de expansiunea spre câmpiile fertile din nordul Italiei și opusă în politică

⁸² Vezi De Sanctis 1960, 318 *sqq.* asupra răscoalei vestinilor, marrucinilor, frentanilor, paelignilor și marsilor; alăturarea hernicilor grupului rebel în 306 a.Chr.: Titus Livius 9.42.8-9.43.24.

⁸³ Soarta hernicilor: Titus Livius 9.43.23-24; reglementarea raporturilor cu micile federații din Apenini: Titus Livius 9.45.18, 10.3.1; Diodor 20.101.5.

⁸⁴ Confederația Aequilor a fost desființată în 304 a.Chr., probabil tot în baza viziunii strategice care intenționa reducerea la un stadiu inofensiv a structurilor politice din centrul Italiei (Titus Livius 9.45.5-17).

⁸⁵ Polybios 2.19.1-3; Titus Livius 10.10.12.

⁸⁶ Alianța romano-lucaniană din 326 a.Chr.: Titus Livius 8.25.2-3; cea din 298 a.Chr.: Titus Livius 10.11.11-10.12.2; Dionysios 17.1.1-4; cf. Nedu 2008c, 155 *sqq.*

⁸⁷ Staveley 1959, 411 *sqq.*; Cäsolla 1969, 128 *sqq.*

⁸⁸ Titus Livius 10.25.11-10.31.7; Diodor 21.6; Frontinus 1.8.5; Zonaras 8.1; Mommsen 1987, 221-222; Salmon 1967, 266-267; De Sanctis 1960, 338-340; Adcock 1928, 612; Piganiol 1967, 192; Heurgon 1973, 209; Bandelli 1988, 516; Clemente 1990b, 25; Frank 1914, 54; Cornell 1989, 379; Cornell 1995, 360-361; Scullard 1967, 273; Pfiffig 1968, 326 *sqq.*; *Fasti triumphales*, an 295.

⁸⁹ Titus Livius 10.17.1-10; Fabius în Lucania: Titus Livius 10.17.8-9.

cetățenilor cu ocupații mercantile, este o ipoteză arbitrară lipsită de evidențe suficiente⁹⁰. Decius Mus și Fabius Rullianus și-au făcut datoria exemplar în toate campaniile pe care le-au comandat, indiferent de adversar, și nu avem motive să presupunem că au contribuit în mod intenționat la declanșarea războiului din Etruria, în 298 a.Chr. Conflictele izbucnite între Fabius sau Decius și App. Claudius Caecus, în câteva rânduri, reflectă doar competiția existentă la Roma pentru magistraturi și influență⁹¹. Ele nu s-au repercutat asupra politicii externe și, la originea lor, numai în reconstrucțiile hazardate ale unor istorici moderni, se regăsesc concepții antagonice despre direcțiile pe care trebuia să le urmeze Republica în politica externă.

Plinius cel Bătrân semnalează trimiterea unei trupe romane la Thurioi la nivelul anului 285 a.Chr., cu scopul de a susține cetatea asaltată de lucanieni⁹². În pofida alianței contractate în trecut cu liga acestora, Roma a preferat să acorde suport militar unei comunități de care nu o lega nici un fel de act juridic. Momentul a marcat intervenția armată a Republicii în arealul Greciei Mari și tensionarea raporturilor cu Tarentul, până la limita unui conflict militar, deoarece apariția garnizoanei romane la Thurioi leza hegemonia coloniei doriene asupra Ligii Italiote. Evenimentele care au urmat sunt cunoscute în linii generale: legiunile romane au despresurat Thurioi în 282 a.Chr., o flotă romană a fost distrusă în Marea Ionică de escadrele tarentine și, din 280 a.Chr., Pyrrhos s-a angajat în aventura sa occidentală sperând să-și edifice un imperiu care să cuprindă Sicilia și sudul Italiei.

Desigur, consecințele intervențiilor din 285 a.Chr. și 282 a.Chr. puteau fi bănuite, dar nimeni nu putea să traseze cu certitudine evoluția viitoare a evenimentelor. Având însă în vedere gravitatea implicațiilor, dintr-o perspectivă retrospectivă, istoricii moderni au vrut să afle manevrele ascunse, neatestate în tradiția literară, care au determinat senatul să voteze ajutarea coloniei de la Thurioi. T. Frank, care ne-a lăsat o celebră piesă istoriografică dedicată imperialismului roman, a reconstituit existența unui puternic grup politic la Roma, în debutul veacului III a.Chr., format din C. Fabricius Luscinus, M'. Curius Dentatus și P. Decius Mus, toți de origine plebeeană, aliați cu patricienii App. Claudius Caecus și Q. Aemilius Papus. Aceștia au profitat de prerogativele sporite acordate adunării plebeilor, prin *lex Hortensia* din 287 a.Chr., pentru a impune expansiunea Romei spre sud, în beneficiul plebei urbane, atrasă de marile centre artizanale din Grecia Mare și perspectiva unui război care avea să producă multă pradă și pământ necesar colonizării⁹³. Decizia de a trimite ajutor thurienilor asediați a fost promovată de un tribun, C. Aelius, deci, își imagina T. Frank, a fost inspirată de gruparea lui Fabricius și votată în *concilium plebis*⁹⁴.

Negarea ipotezei savantului american s-a produs la aproximativ trei decenii, în consecința unui studiu publicat de A. Passerini. Acesta, analizând tratativele purtate între Roma și Pyrrhos, a oferit o imagine total opusă: grupurile de origine plebeeană doreau expansiunea

⁹⁰ Cássola 1969, 155-156.

⁹¹ Așa cum le-a interpretat Garzetti 1947, 175 *sqq.*

⁹² Plinius, *NH* 34.32.

⁹³ Frank 1914, 60 *sqq.*; Frank 1928, 641; ipoteză urmată de Scullard 1951, 119; Lefkowitz 1959, 157; Salmon 1967, 281-282; De Martino 1973, 144.

⁹⁴ Frank 1914, 64-66; Frank 1928, 641.

spre câmpiile cu randament agricol mare din nordul Italiei, în timp ce grupările patriciene din senat susțineau extinderea controlului roman spre aria sudică a peninsulei. În această înlanțuire logică, App. Claudius, care s-a opus păcii cu regele epirot, aparținea ultimului grup evidențiat de istoricul italian⁹⁵.

Ambele teorii sunt însă doar seducătoare reconstrucții ale spectrului politic din Roma, la cumpăna secolelor IV-III a.Chr. În ceea ce ne privește, credem că App. Claudius Caecus, personaj cheie în cele două scenarii, nu poate fi arondat nici uneia din aceste grupări. De fapt, ieșirea excepțională și furtunoasă a celebrului censor din viața publică a inspirat ipotezele lui T. Frank și A. Passerini, legate de orientarea sa externă. Appius, bătrân și orb, a fost adus pe brațele rudelor în senat și a rostit un discurs virulent care a blocat tratativele cu ministrul Kineas, trimis de Pyrrhos la Roma cu misiunea de a pune capăt războiului⁹⁶. Regele epirot avansase, prin intermediul diplomatului său, termeni care i-ar fi consolidat pozițiile din Italia meridională, unde avea să exercite un adevărat protectorat asupra federațiilor din Lucania, Bruttium și Samnium⁹⁷. Vreme de 30 de ani, Appius a participat sau a fost martor la consolidarea puterii Romei în Italia, dar poziția de prim ordin a Republicii în afacerile peninsulare risca să fie năruită dacă existau destui senatori romani înclinați spre un compromis cu Pyrrhos. În aceste circumstanțe grave, „plimbarea” lui printr-o grupare sau alta nu își găsește o explicație acceptabilă. Bătrânul censor nu a fost adus în curie de senatorii plebei ai lui Fabricius sau de grupul patrician opus acestuia. Appius Claudius a intuit marele pericol ce se profila și a făcut tot ce i-a stat în putință, uzând de prestigiul senectuții și darul persuasiunii, pentru ca Roma și Pyrrhos să nu încheie pace⁹⁸.

⁹⁵ Passerini 1943, 92-112; teorie acceptată de Lévêque 1957, 308-309, 353; în viziunea lui Càssola 1969, 135 *sqq.*, preluând parțial sugestiile lui A. Passerini și G. Forni, un puternic grup coordonat de App. Claudius Caecus și L. Papirius Cursor a dorit expansiunea spre sud, încă de la sfârșitul secolului IV a.Chr., fiind interesat de contactele economice cu centrele hellene din Grecia Mare; M'. Curius Dentatus și C. Fabricius Luscinus, aliați cu Fabius Rullianus și Decius Mus căutau rezolvarea problemelor agrare prin ocuparea câmpiilor fertile din nordul peninsulei (Passerini 1943, 92 *sqq.*; Forni 1953, 234 *sqq.*). Pentru Forni 1953, 193-204, regiunea sabino-praetuttiană a fost anexată la inițiativa lui Curius Dentatus, cu sprijin popular, fapt care l-a adus în conflict cu majoritatea senatorială, ostilă extinderii teritoriului roman pe o suprafață atât de largă, deoarece apariția unui mare număr de noi proprietari ar fi subminat influența nobilimii romane în comiții (vezi și Càssola 1969, 156 *sqq.*, Staveley 1989, 450). Conflictul său cu anumite persoane din senat pare totuși să se origineze în acțiunile desfășurate de Curius Dentatus când a deținut censura, nu în timpul mandatului consular din 290 a.Chr. (Harris 1979, 180, nota 2). Din acest unghi, anexarea regiunii sabino-praetuttiene nu pare a fi opera grupării populare reprezentate de M'. Curius Dentatus și nici nu se poate afirma, cu certitudine, că a fost preconizată, cu precădere, în perspectivă economică. Mai probabil, aceasta a fost confiscată în primul rând datorită importanței sale strategice, reprezentând coridorul între Italia de sud și părțile nordice ale peninsulei. Parcelele distribuite în noul teritoriu roman nu au fost numeroase, realitate dovedită de instituirea în zonă, abia în 241 a.Chr., a două noi triburi, Velina și Quirina.

⁹⁶ Plutarch, *Pyrrhos* 18-19; Appian, *Samn.* 10.2; Titus Livius *per.* 13; Florus 1.13.20; Iustinus 18.2.10; Zonaras 8.4.11; Eutropius 2.13; Valerius Maximus 8.13.5; Cicero, *De senectute* 16.

⁹⁷ Condițiile de la care au pornit negocierile sunt înregistrate într-o manieră credibilă de Appian, *Samn.* 10.1.

⁹⁸ Nedu 2005, 65-71; Garzetti 1947, 219-222; Staveley 1959, 418-433; Kienast 1998, 143; Franke 1989, 471; Lomas 1993, 54: intervenția lui App. Claudius Caecus în Senat a fost cauzată de interesele sale în Italia de sud; Lévêque 1957, 354: motivele care au generat reacția lui Appius puteau fi și de ordin emoțional, justificabile prin vârsta sa înaintată.

De asemenea, la fel de puține argumente există și în sprijinul documentării unor eventuale direcții în politica externă urmate de ceilalți membrii ai grupului Dentatus – Fabricius, pe care i-am prezentat în paginile anterioare. Contactele diplomatice întreținute cu Pyrrhos au reprezentat, în literatura de specialitate, terenul instabil pe care, uneori, s-a reconstituit atitudinea celor doi politicieni din fruntea grupării față de expansiunea Romei spre Italia sudică. Aceste tratative, la care Fabricius Luscinus a participat o singură dată, nu sunt deloc elucidate, în privința condițiilor avansate de ambele tabere sau a rezultatelor obținute. Fabricius a mers la Pyrrhos imediat după bătălia de la Herakleia⁹⁹, însoțit de P. Cornelius Dolabella și Q. Aemilius Papus¹⁰⁰, dar, în opinia noastră, misiunea ambasadei a fost stabilită de către senat cu toată claritatea: trebuia doar să negocieze soarta prizonierilor romani și aliați căzuți în mâinile inamicului¹⁰¹.

F. Cássola și S. Staveley au încercat să arate că, pe durata acestor discuții, C. Fabricius a manifestat o atitudine favorabilă păcii și deja exista un acord neoficial între legatul roman și Pyrrhos când ministrul thessalian Kineas s-a prezentat în fața senatului cu oferta dinastului epirot¹⁰². Tradiția conservată despre întâlnirea Fabricius – Pyrrhos își află rădăcinile în operele analiștilor romani însă, care au dezvoltat evenimentul, îmbogățindu-l cu valențe morale menite a immortaliza patriotismul exemplar al politicianului roman. Această tendință este ușor sesizabilă la Dionysios, Plutarch și Zonaras, iar cele mai multe din amănunțele discuțiilor private între Pyrrhos și Fabricius au fost inventate de primii istorici ai Romei pentru a demonstra incoruptibilitatea ultimului și înalta sa conduită morală¹⁰³.

Trimiterea trupei romane la Thurioi în 285 a.Chr. s-a făcut în consecința unei legi pentru votarea căreia a insistat tribunul C. Aelius, conform relatării conservate la Plinius cel Bătrân¹⁰⁴. În raționamentul lui T. Frank, acest amănunt este foarte important și indică trăsătura „plebiscitară” a legii, care a fost dorită de grupul Fabricius – Dentatus și s-a votat în *concilium plebis*¹⁰⁵. Nici un argument suficient de solid nu ne îndreptățește să interpretăm însă evenimentul în această manieră, deoarece, în primul rând, legătura între Fabricius și C. Acilius nu apare în tradiția literară. În al doilea, un tribun, la începutul secolului III a.Chr., nu reprezenta întotdeauna strict interesele plebeilor, ci el putea deveni, datorită unor legături clientelare sau în urma unor asocieri „subterane”, un instrument util în jocurile politice ale nobilimii romane¹⁰⁶.

⁹⁹ Dionysios 19.13-18; Titus Livius *per.* 13; Florus 1.13.15-16; Zonaras 8.4; Iustinus 18.1.10; Eutropius 2.12-13.

¹⁰⁰ Dionysios 19.13.1.

¹⁰¹ Nedu 2005, 63-65.

¹⁰² Cássola 1969, 164-165; Staveley 1989, 450; Iustinus 18.2.6, considerat de istoricul italian sursa cea mai credibilă pentru negocierile romano-epirote, relatează că Fabricius a negociat pacea cu regele apoi Kineas a fost trimis la Roma pentru ratificare; paragraful a fost utilizat de F. Cássola în sprijinul demonstrării poziției pacifiste a lui C. Fabricius (Cássola 1969, 164), dar Iustinus, abreviind relatarea amplă a lui Trogus Pompeius, a amestecat elemente din misiunea lui Fabricius pentru schimbul de prizonieri cu detalii din cea de-a doua rundă de tratative, desfășurată la Roma, în primăvara anului 278 a.Chr. (Nedu 2005, 59 *sqq.*)

¹⁰³ Dionysios 19.13-18; Plutarch, *Pyrrhos* 20.1-5; Zonaras 8.4.

¹⁰⁴ Plinius, *NH* 34.32.

¹⁰⁵ Frank 1914, 64-66; Frank 1928, 641.

¹⁰⁶ De ex.: în 310 a.Chr., adversarii lui App. Claudius Caecus au făcut presiuni asupra acestuia prin intermediul tribunului P. Sempronius Sophus, cerându-i să depună mandatul de censor (Titus Livius 9.33-34).

Intervenția de la Thurioi este greu de explicat în termeni acceptabili dar se poate reconstitui totuși un tablou care să inspire măcar o doză moderată de credibilitate. Ea nu se încadrează în lanțul de expediții desfășurate în perimetrul strategic vital pentru Roma al Italiei centrale, dar interese geo-politice în sudul peninsulei, dacă ar fi să punem problema în limbaj actual, Republica a avut încă de la sfârșitul secolului IV a.Chr. Din 326 a.Chr. Liga Lucaniană era aliata statului roman¹⁰⁷, iar prezența lui Kleonymos în Grecia Mare, între anii 303-302 a.Chr.¹⁰⁸, și apoi acțiunile intense desfășurate de Agathokles în Bruttium, în intervalul 303-295 a.Chr.¹⁰⁹, au avertizat Roma despre complicațiile care puteau să apară în Italia de sud.

De fapt, existau în Italia meridională aliați care trebuiau protejați și o sferă de influență romană care îngloba deja, la finele veacului IV a.Chr., regiunile Apuliei și Lucaniei¹¹⁰. Prezența Romei în acest areal s-a consolidat odată cu fondarea coloniilor latine de la Luceria (314 a.Chr.) și Venusia (291 a.Chr.)¹¹¹, ultima plasată agresiv la congruența teritoriilor lucaniene cu cele samnite și regiunea Apuliei, pe ruta care lega Tarentul de Italia centrală. Nu știm cu certitudine dacă în 285 a.Chr., datorită existenței fortăreței de la Venusia, Roma a considerat alianța cu Lucania drept inutilă, dar probabil a fost tentată de obținerea alianței unui centru hellen care putea deveni, pe viitor, o bază de operațiuni foarte importantă în eventualitatea sosirii unui alt condotier cu ambiții personale în perimetrul sudic al peninsulei sau în cazul unei rupturi violente cu Tarentul, care se arăta ostil Republicii încă de la criza neapolitană din 327 a.Chr.¹¹².

Acesta ar putea fi un prim argument, ce ține de viziunea strategică pe care politicienii romani au dezvoltat-o, într-o panoramă italică, în primele decenii ale secolului III a.Chr. Pe de altă parte, nu pot fi excluse obiectivele economice ale grupurilor de la Roma implicate în producția artizanală și activități comerciale, pentru care, aducerea coloniei Thurioi în sfera de influență romană era asociată cu ideea unor profituri de ordin material. La nivelul instituțiilor publice însă, nu știm, așa cum am indicat mai sus, dacă negustorii și artizanii romani au beneficiat de reprezentarea unor grupuri politice care le-au susținut interesele și au direcționat politica externă romană în funcție de acestea.

Hellenizarea unei părți din elita societății romane poate introduce în discuție un alt factor care a determinat Roma să nu lase Thurioi la discreția Federației Lucaniene. Paleta onomastică romană din a doua jumătate a secolului IV a.Chr. și începutul veacului III a.Chr. conține deja urme ale acestui proces, câteva persoane din rândurile nobilimii purtând cognomene cu rezonanțe hellene: Q. Publilius Philo (*cos.* 327 a.Chr., 315 a.Chr.), P. Sempronius Sophus (*cos.* 304 a.Chr.) și Q. Marcius Philippus (*cos.* 281 a.Chr.) par să își fi alăturat cel de-al treilea nume datorită atracției spre mediul cultural hellen sau în urma unor contacte cu lumea greacă din Italia¹¹³. De asemenea, limba greacă nu mai era „străină” pentru unii membrii ai clasei politice de la Roma. L. Postumius Megellus, ambasador la Tarent în 282 a.Chr.,

¹⁰⁷ Titus Livius 8.25.3; Nedu 2008c, 155 *sqq.*

¹⁰⁸ Diodor 20.104.1-20.105.3; Titus Livius 10.2.1-15; Nedu 2007, 17-25.

¹⁰⁹ Diodor 21.3-4, 21.8; Vattuone 1987-1988, 55-72; Nedu 2008b, 176 *sqq.*

¹¹⁰ Nedu 2007, 5-25; Nedu 2008c, 155-166; Nedu 2009, 63-70.

¹¹¹ Luceria: Titus Livius 9.26.3-5, Diodor 19.72.8, Salmon 1970, 58; Venusia: Dionysios 17/18.5.2, Salmon 1970, 60; Salmon 1967, 275; Scullard 1951, 116.

¹¹² Titus Livius 8.22.7-10.26.7, 8.27.1-3; Diodor 15.5.1-15.6.5; vezi Nedu 2008a, 23-28.

¹¹³ Gruen 1984, 251; Cornell 1989, 418; Wallace 1990, 291.

s-a adresat auditoriului în greacă, deși a făcut-o cu greșeli care au stârnit ironia cetățenilor veniți să asculte revendicările Republicii¹¹⁴.

În aceeași perioadă, influența hellenă s-a resimțit și asupra panteonului roman, unde au pătruns divinități noi, de origine greacă, legate mai ales de o ideologie specifică a victoriei. Un templu a fost consacrat Bellonei Victrix în 296 a.Chr., un altul pentru Iuppiter Victrix în 295 a.Chr., în urma promisiunii făcute de Q. Fabius Maximus pe câmpul de luptă de la Sentinum¹¹⁵. La trei ani de la marea victorie, senatul a crezut că poate opri o epidemie de ciumă răspândită în oraș dacă va institui oficial la Roma cultul zeului taumaturg Eskulapios. În consecință, o delegație a plecat spre celebrul centru religios de la Epidauros, de unde a revenit cu un șarpe, simbol al divinității, care a fost lăsat să viețuiască pe insula din mijlocul Tibrului¹¹⁶.

Appius Claudius Caecus nu a fost, nici el, insensibil la influențele lumii hellene. Atitudinea specifică aristocrației romane tradiționale, în cadrul căreia interesele comunității primau în fața celor ale individului, pare să fi fost o barieră pentru manifestarea personalității sale. Celebrul său mandat censorial din 312 a.Chr. reflectă o concepție nouă, individualistă, despre participarea la viața publică, concretizată în cele două mari construcții care poartă semnătura inițiativei sale, *Via Appia* și *Aqua Appia*. Desigur, rolul militar al arterei ce lega Roma de Capua este în afara oricărei îndoieli, dar realizarea sa a fost percepută, probabil, ca o mare reușită în plan personal. Apeductul care îi poartă numele a găsit modelul de inspirație, după unele opinii, în cetățile hellene din Italia Meridională, fiind o necesitate pentru salubritatea Romei și confortul locuitorilor urbei la finalul veacului IV a.Chr.¹¹⁷. Ambele edificii reflectă însă pregnant, așa cum observa G. Clemente, un evergetism individual asimilat din conduitele comportamentale ale lumii grecești, acolo unde actul de binefacere al persoanelor cu posibilități materiale era recunoscut și onorat de comunitate¹¹⁸.

S-au coagulat adepții culturii grecești într-un partid filohellen capabil să orienteze expansiunea romană spre aria sudică a Italiei? Confrunțați cu tăcerea surselor literare, un răspuns precaut nu poate fi decât negativ. Receptivitatea lor în domeniul cultural pare să fi indus însă o atitudine conciliantă a corpului diriguitor roman față de orașele hellene din Grecia Mare. Elitele din aceste centre întrețineau probabil numeroase legături cu persoane influente implicate în activitatea politică de la Roma și au perceput în parametri reali poziția binevoitoare a Republicii. La Tarent, exista, în 281 a.Chr., un grup aristocratic tentat să negocieze cu romanii iar ofertele repetate de pace înaintate de senat demonstrează că Roma miza pe sprijinul acestor prieteni care doreau să evite războiul¹¹⁹. Krotona, la nivelul anului 277 a.Chr., prezintă un spectru politic similar, corpul civic fiind scindat într-o grupare adeptă a rezistenței împotriva Romei și un partid decis să ajungă la o soluție diplomatică. Colaborând cu cetățenii favorabili păcii, consulul P. Cornelius Rufinus a reușit să-și introducă legiunile în

¹¹⁴ Vizita lui Postumius la Tarent: Titus Livius *per.* 12; Dionysios 19.4.1-5; Appian, *Samm.* 7.2; Cassius Dio 9.39.7-9; Orosius 4.1.2; Zonaras 8.2.

¹¹⁵ Titus Livius 10.29.14; în 294 a.Chr., L. Postumius Megellus, apropiat de orizontul cultural hellen, a dedicat un templu Victoriei (Titus Livius 10.33.9).

¹¹⁶ Titus Livius *per.* 11; despre pătrunderea acestor culte, vezi Mommsen 1987, 254, 263; Hoffmann 1934, 84 *sqq.*; Heurgon 1973, 218; Derow 1970, 19 *sqq.* (ambasada la Epidauros); Cornell 1989, 418; Harris 1979, 124; Oakley 1993, 30.

¹¹⁷ Cf. Càssola 1969, 136.

¹¹⁸ Clemente 1990a, 43; vezi și Garzetti 1947, 197-198; Passerini 1943, 110.

¹¹⁹ Zonaras 8.2.

cetate iar faptul că orașul nu a opus rezistență nu a rămas fără consecințe pozitive¹²⁰. Comparativ cu metodele de control aplicate în alte zone ale Italiei, polisurile din Grecia Mare au fost tratate sensibil diferit. Intrarea lor în sfera influenței romane nu a fost instrumentată prin alianțe concepute în termeni duri, autonomia citadină a fost respectată și nu au fost operate confiscări teritoriale¹²¹.

În anul 285 a.Chr., când Thurioi a solicitat ajutor, situația a putut fi interpretată de unii senatori în funcție de propria lor orientare culturală. Un centru hellen avea nevoie de sprijin militar și, în pofida faptului că agresorul era aliat al Romei, tentația de a zugrăvi Republica, pentru ochii grecilor din sud, în postura unui protector eficient și demn de încredere a fost irezistibilă¹²².

*
* *

La finalul secolului IV a.Chr. și primele decenii ale veacului următor, putem sesiza un spectru politic roman dinamic, presărat cu orgolii, ambiții și numeroase interese. Avem în fața ochilor o imagine cu trăsăturile firești ale unui mediu politic creat de membrii foarte activi ai nobilimii patriciano-plebeene, angrenați în competiția pentru funcții. Viața publică și-a accelerat ritmul odată cu intrarea în scenă a noilor elite de origine plebeeană, dar accentuarea competiției nu a dus la formarea unor grupări cu interese și viziuni politice de durată, atât în evoluția internă a Romei, cât și pentru dezvoltarea sa în exterior. Noțiunea modernă de „partid” nu poate fi aplicată, respectând valențele reale ale termenului, pentru viața publică romană de la cumpăna secolelor IV-III a.Chr. Grupurile nobiliare s-au agregat în funcție de interesele momentului, pe termen scurt. Facilitarea accesului la magistraturi și blocarea competitorilor par să fie obiectivele majore ale acestor coaliții circumstanțiale, cărora nu li se poate atribui, cu dovezi satisfăcătoare, reprezentarea intereselor unor categorii socio-economice strict delimitate. La fel de riscantă este tendința de a fixa orientări specifice, de lungă durată, în politica externă, pentru diversele grupări care au evoluat în viața publică romană în perioada aflată sub investigație. Din acest unghi, cucerirea Italiei rămâne opera grandioasă comună a nobilimii romane.

¹²⁰ Zonaras 8.6; cf. Frontinus 3.6.4; Mommsen 1987, 238-239; Frank 1928, 650; Homo 1925, 255; Franke 1989, 480; Scullard 1951, 123; De Sanctis 1960, 391; Lomas 1993, 55.

¹²¹ În general, despre caracterul tratatelor acordate de romani comunităților hellene din Grecia Mare, vezi analiza sintetică realizată de Lomas 1993, 56.

¹²² Polybios 1.7.12 observa că recuperarea Rhegionului, în 270 a.Chr., era necesară pentru a recâștiga încrederea aliaților; mai mult ca sigur, acțiunea punitivă asupra garnizoanei campaniene avea în vedere și efectele benefice pe care le-ar fi produs asupra opiniei publice din celelalte orașe grecești ale Italiei.

Bibliografie

- Adcock, F. 1928, *The Conquest of Central Italy*, în Cook, S., Charlesworth, M., Adcock, F. (eds.), *The Cambridge Ancient History*, VII, Cambridge.
- Alföldy, G. 1971, *Histoire sociale de Rome*, Paris.
- Badian, E. 1968, *Roman Imperialism in the Late Republic*, Bristol.
- Bandelli, G. 1988, *La frontiera settentrionale: l'ondata celtica e il nuovo sistema de alleanze*, în Momigliano, A., Schiavone, A. (eds.), *Storia di Roma*, I, Torino.
- Bayer, E. 1972, *Rom und die Westgriechen bis 280 v.Chr.*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I., 1, Berlin, 305-340.
- Beloch, J. 1926, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin.
- Broughton, R. 1951, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York.
- Càssola, F. 1969, *I gruppi politici romani nel III secolo A.C.*, Roma.
- Clemente, G. 1990a, *Basi sociali e assetti istituzionali nell'età della conquista*, în Momigliano, A., Schiavone, A. (eds.), *Storia di Roma*, II, Torino.
- Clemente, G. 1990b, *Dal territorio della città all'egemonia in Italia*, în Momigliano, A., Schiavone, A. (eds.), *Storia di Roma*, II, Torino.
- Cornell, T. 1989, *The Conquest of Italy*, în Walbank, F., Astin, A., Frederiksen, M., Ogilvie, R. (eds.), *The Cambridge Ancient History*, VII, 2, Cambridge.
- Cornell, T. 1995, *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 B.C.)*, Londra.
- De Martino, F. 1973, *Storia della costituzione romana*, II, Napoli.
- Derow, P. 1970, *Rome and the Greek World from the Earliest Contacts to the End of the First Illyrian War*, Princeton.
- De Sanctis, G. 1960, *Storia dei Romani*, II – *La Conquista del primato in Italia*, Torino.
- Ferenczy, E. 1970, *The Career of Appius Claudius Caecus after the Censorship*, *ActaAntHung* 18, 71-103.
- Forni, G. 1953, *Manio Curio Dentato uomo democratico*, *Athenaeum*, N.S. 31, Pavia, 170-239.
- Frank, T. 1914, *Roman Imperialism*, New York.
- Frank, T. 1928, *Pyrrhus*, în Cook, S., Charlesworth, M., Adcock, F. (eds.), *The Cambridge Ancient History*, VII, Cambridge.
- Franke, P. 1989, *Pyrrhus*, în Walbank, F., Astin, A., Frederiksen, M., Ogilvie, R. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, VII, 2, Cambridge.
- Garzetti, A. 1947, *Appio Claudio Cieco nella storia del suo tempo*, *Athenaeum* 27, Pavia, 175-224.
- Gruen, E. 1984, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkley/Los Angeles.
- Harris, W. 1979, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.*, Oxford.
- Harris, W. 1990, *Roman Warfare in the Economic and Social Context of the Fourth Century B.C.*, în Eder, W. (ed.), *Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik*, Stuttgart.
- Heurgon, J. 1973, *The Rise of Rome to 264 B.C.*, Londra.
- Hoffmann, W. 1934, *Rom und die griechische Welt im 4. Jahrhundert*, *Philologus*, suppl. 27, Berlin.
- Homo, L. 1925, *L'Italie primitive et les débuts de l'imperialism romain*, Paris.
- Homo, L. 1927, *Les institutions politiques romaines*, Paris.

- Kienast, D. 1998, *Pyrrhos*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XXIV, Stuttgart, 108-165.
- Lefkowitz, M. 1959, *Pyrrhus' Negotiations with the Romans, 280-278 B.C.*, Harvard Studies in Classical Philology 64, 147-177.
- Lévêque, P. 1957, *Pyrrhos*, Paris.
- Lintott, A. 1999, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford.
- Lomas, K. 1993, *Rome and the Western Greeks 350 B.C.–200 A.D. Conquest and Acculturation in Southern Italy*, Londra.
- MacBain, B. 1980, *Appius Claudius Caecus and the Via Appia*, The Classical Quarterly, N.S. 30, 2, Oxford, 356-372.
- Mommsen, Th. 1987, *Istoria romană*, I, București.
- Münzer, F. 1999, *Roman Aristocratic Parties and Families*, Baltimore.
- Musti, D. 1988, *La spinta verso il Sud: espansione romana e rapporti internazionali*, în Momigliano, A., Schiavone, A. (eds.), *Storia di Roma*, I, Torino.
- Nedu, D. 2005, *Roma și Pyrrhos II – Negocierile din anii 280-278 a.Chr.*, Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați. Seria Istorie 4, 55-79.
- Nedu, D. 2007, *Expediții militare romane în regiunea sallentină, 307 și 302 a.Chr.*, Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 11, 1, Alba Iulia, 7-27.
- Nedu, D. 2008a, *In the Shadow of Naples. The Implication of Tarentum in the Crisis of 327-326 B.C.*, Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați. Seria Istorie 7, 23-28.
- Nedu, D. 2008b, *Roma și Agathokles în sudul Italiei (304-291 a.Chr.)*, Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 12, 1, Alba Iulia, 173-184.
- Nedu, D. 2008c, *Rome, Tarentum and the Defection of the Lucanian League, 326-298 B.C.*, Pontica 41, 151-167.
- Nedu, D. 2009, *Rome and Tarentum in Apulia, 326-320 B.C.*, Peuce, S.N. 7, 63-72.
- Oakley, St. 1993, *The Roman Conquest of Italy*, în Rich, J., Shipley, G. (eds.), *War and Society in the Roman World*, Londra.
- Passerini, A. 1943, *Sulle trattative dei Romani con Pirro*, Athenaeum 21, Pavia, 92-112.
- Pfiffig, A. 1968, *Das Verhalten Etruriens im Samnitenkrieg und nachher bis zum I. punischen Krieg*, Historia 17, Stuttgart, 307-350.
- Phillips, E. 1972, *Roman Politics during the Second Samnite War*, Athenaeum, N.S. 50, Pavia, 337-356.
- Piganiol, A. 1967, *La conquête romaine*, Paris.
- Salmon, E. 1967, *Samnium and the Samnites*, Cambridge.
- Salmon, E. 1970, *Roman Colonization under the Republic*, New York.
- Scullard, H. 1951, *A History of the Roman World from 753 to 146 B.C.*, Londra.
- Scullard, H. 1967, *Etruscan Cities and Rome*, Ithaca/New York.
- Sordi, M. 1960a, *I rapporti romano-ceriti e l'origine della civitas sine suffragio*, Roma.
- Sordi, M. 1960b, *Roma e i Sanniti nel IV secolo a.C.*, Roma.
- Staveley, S. 1959, *The Political Aims of Appius Claudius Caecus*, Historia 8, Stuttgart, 411-433.
- Staveley, S. 1989, *Rome and Italy in the Early Third Century*, în Walbank, F., Astin, A., Frederiksen, M., Ogilvie, R. (eds.), *The Cambridge Ancient History*, VII, 2, Cambridge.
- Thiel, J. 1954, *A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War*, Amsterdam.

- Wallace, R. 1990, *Hellenization and Roman Society in the Late Fourth Century B.C. A Methodological Critique*, în Eder, W. (ed.), *Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik*, Stuttgart.
- Vattuone, R. 1987-1988, *Linee della politica di Agatocle in Magna Grecia*, *Rivista di Storia Antica* 17-18, Messina, 55-72.

Decebal Nedu
Universitatea „Dunărea de Jos” Galați
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie
Str. Domnească nr. 122
800201, Galați